

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta, parengė Algirdas Baliulis; redaktorių kolegija: Darius Baronas, vysk. Jonas Boruta, Liudas Jovaiša (ats. redaktorius), Mindaugas Paknys, Arūnas Streikus, Paulius Subačius (*Fontes historiae Lituaniae = Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 9), Vilnius: Katalikų akademija, 2010. – 368 p. ISBN 978-9986-592-63-1

Lietuvių katalikų mokslo akademija 9-ajame serijos *Fontes historiae Lituaniae = Lietuvos istorijos šaltiniai* tome išleido dar vieną Vilniaus vyskupo Ignato Jokūbo Masalskio nurodymu XVIII a. devintojo dešimtmečio pradžioje atliktos vyskupijos dekanatų vizitacijos knygą. Šį kartą tai istorinis šaltinis, atskleidžiantis Vilniaus vyskupijos Pabaisko dekanato būklę 1782–1784 metais. Skaitytojams pateiktas šaltinis reikšmingas keletu aspektų: parodo ne tik realią XVIII a. paskutinio ketvirčio Lietuvos Bažnyčios padėtį, bet ir atskleidžia to meto parapijos pasaulietinę (socialinę, ekonominę, švietimo) būklę.

Kruopščiai apgalvotas, Apšvietos epochos dvasią atspindintis vizitacijos klausimynas leidžia skaitytojui susipažinti su įvairiapusiu XVIII a. antrosios pusės parapijos pasauliu. Informaciją apie parapijoje esančias bažnyčias, altarijas, ligonines, kleboniją ir jos būklę, religines brolijas, vienuolijas, palivarkus, disponuojamas lėšas papildoma padedantys užčiuopti fiziokratų idėjų sklaidą duomenys apie pavaldinių padėtį ir jų ekonominį pajėgumą (atliekamas prievoles ir jų dydį, karčemas ir kt.). Ypač svarbi informacija atskleidžiama atsakant į klausimus apie parapijos kultūrinį gyvenimą: mokyklas, bažnyčiose saugomus dokumentus, bibliotekas ir jų turimas knygas. Duomenys apie administracines parapijos ribas teikia neįkainojamą žinių Lietuvos istorinės geografijos tyrimams.

Nagrinėjant vizitacijos įrašų turinį atsiskleidžia įvairialypis parapijos gyvenimo paveikslas – parapijiečių kasdienybė, dvaro, kaimo, miestelių ekonominė padėtis, ūkininkavimo formos, mokyklų tinklas ir švietimo sistemos būklė.

Vizitacijos dokumentai suteikia žinių apie 1774 m. Edukacinės komisijos „Nurodymų parapinėms mokykloms“ praktinį įgyvendinimą. Pavyzdžiui, kaip rodo šaltinis, 1782 m. rugpjūčio 15 d. Pabaisko parapijoje, „nepaisant įsakymo ir aprašo“, parapinė mokykla dar nebuvo pastatyta. Per keletą metų parapija sugebėjo tik prie Pabaisko bažnyčios suręsti namą su kamara, tačiau parapijiečiai, „atsikalbinėdami įvairiomis priežastimis, tokiomis kaip skurdas, nederlius, atsisakė savo vaikus leisti į parapijos mokyklą“ (p. 26). Švietimo padėtį Pabaiske gelbėjo privačiomis Vitebsko kašteliono M. Kosakovskio lėšomis išlaikoma mokykla, kurioje mokėsi „45 berniukai, 13 mergaičių ir 5 bajorių kilmės vaikai“. Vizitatoriai manė būtina pažymėti, kad Kosakovskio atvejis – išimtis, nes kiti parapijos ponai yra labai „užsispyrę“ ir mano, kad „išsimokslinę pavaldiniai pabėgs ir dirbti nebenorės“ (p. 26).

Matyt, dėl tų pačių priežasčių „Nurodymų parapiinėms mokykloms“ neskubėjo vykdyti ir Šešuolių parapijos klebonas: iki 1782 m. jis nė nepradėjo statyti mokyklos ir nė nesurado jai tinkamos vietos (p. 52), tačiau galėjo pasigirti turimomis 37 pavadinimų knygomis lotynų ir lenkų kalbomis (p. 55). Kitose parapijose (pvz., Balninkų) mokyklos buvo steigiamos sklandžiau, o vizitatorių pateikta medžiaga leidžia susipažinti su įvairiais mokyklos finansavimo, mokymo proceso organizavimo ir dėstymo turinio klausimais.

Dvasininkų požiūris į vizitatorių pastangas suregistruoti bibliotekų „fondus“ atskleidžia viešos ir privačios sferų takoskyrą ir rodo kunigų santykį su savo įsigytu turtu – knyga. Neretas klebonas, „turintis už savo lėšas įsigytų knygų, jų registracijai nepateikė“ (pvz.: Pabaisko, Inturkės, Nidokų (Lyduokių), Balninkų ir kt.), nes laikė „nesuprantama, kaip tokias knygas laikyti fundacinėmis galima“ (p. 29, 85, 100 ir kt.).

Apžvelgiant archyvinio šaltinio parengimo ir publikavimo lygį reikėtų pažymėti, kad ši knyga pratęsia 2008–2009 m. paskelbtų Breslaujos¹ ir Ukmergės² dekanatų vizitacijų leidimą. Šioje knygoje, kaip ir skelbiant Breslaujos ir Ukmergės vizitacijas, apsiribojama minimaliu pagalbinu moksliniu aparatu. Knygos įvadas, kuriame pristatomas publikuojamas šaltinis ir jo skelbimo principai, telpa į nepilnus du puslapius. Jame pateikiama lakoniška informacija apie 1782 m. vasario 9 d. Vilniaus vyskupo I. J. Masalskio išleistą nurodymą atlikti vizitaciją visuose jo vadovaujamos vyskupijos dekanuose, trumpai detalizuojama, kokio pobūdžio informacija turėjo būti surenkama ir aprašoma vizitacijos metu, taip pat pateikiami duomenys apie Pabaisko dekanato vizitacijos trukmę (nuo 1782 m. rugpjūčio iki 1784 m. balandžio) ir jos vykdytojus.

Antroje įvado dalyje (vizualiai neišskirtoje iš bendro teksto) apibūdinama fizinė šaltinio būklė, paginacija, dokumento kalba, aptariamasis raštininko braižas, pažymint, kad „raštininkui stigo kruopštumo, tad retkarčiais žodžiuose praleidavo raides, daugelio žodžių galūnes trumpino <...>“ (p. VII). Žinias apie popierių, kuriame surašytas dokumentas, atskleidžia spalvos nusakymas („popierius melsvas“), tačiau nieko nepasakoma apie knygos lapų vandenženklis.

Šaltinio perrašas atliktas laikantis principų, išdėstytų anksčiau skelbtų Kauno, Breslaujos ir Ukmergės vizitacijų tomuose (p. VII), t. y. sumoderninant to meto

1. *Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m. atlikta Vilniaus vyskupo Ignato Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilmensis A. D. 1782–1783 peracta*, parengė Romualdas Firkovičius (*Fontes historiae Lituaniae = Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 7), Vilnius, 2008. Šios knygos anotaciją 2010 m. paskelbė D. Baronas antrajame *Istorijos šaltinių tyrimų* tome, p. 266–270.

2. *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m. atlikta Vilniaus vyskupo Ignato Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Wilkomieriensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilmensis A. D. 1784 peracta*, parengė Sigėtas Jegelevičius (*Fontes historiae Lituaniae = Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 8), Vilnius, 2009.

rašybą ir skyrybą, ištaisant tekste buvusias „klaidas“, didžiąsias ir mažąsias raides rašant pagal dabartinius rašybos reikalavimus ir t. t. Tai, kad 1953 m. Lenkijoje parengtų perrašo principų taikymas Lietuvoje sukurtiems raštijos paminklams yra ypač sudėtingas, rodo vizitacijos publikacijos „Įvade“ pateikiama pastaba, esą „Pabaisko dekanato parapijų vizitacijos aktai rašyti mažiau taisyklinga kalba ir dažnai modernia kalba sunku sudaryti normalų sakinį <...>“ (p. VIII). Šis pastebėjimas rodo, kad lenkų kalba rašytų tekstų leidėjai, rengdami spaudai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuviškose žemėse sukurtus rašto paminklus, juos tiesiog „sumodernina“, priskirdami to meto rašovams tokias žodžių rašybos ar sakinių formas, kokių jie nė nebuvo įvaldę.

Be abejo, su teksto perrašo sunkumais susiduria visi, kurie rengia spausdinti XVII–XVIII a. lenkų kalba rašytus šaltinius. Tad ar ne metas būtų apsispręsti dėl naujų, labiau lietuviškajam kontekstui pritaikytų, publikavimo principų rengimo, kurie padėtų išsaugoti Lietuvoje rašytų tekstų specifiškumą ir leistų nagrinėti raštijoje lenkų kalba išlikusius lietuvių kalbos relikthus?

Taip pat apmaudu, kad šios publikacijos rengėjai nutolo nuo pirminės Lietuvos valstybės istorijos archyvo Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurijos fonde (f. 694) saugomo svarbaus ir informatyvaus šaltinio rengimo ir skelbimo idėjos. XX a. devintąjį dešimtmetį Lietuvos istorijos institute pradėtą ir remiamą Lietuvių katalikų mokslo akademijos sėkmingai vykdytą šio šaltinio publikavimo darbą 2001 m. vainikavo Vytauto Jogėlos parengta, o Romualdo Firkovičiaus ir Rimanto Jaso išversta į lietuvių kalbą 1782 m. vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacijos knyga³. Žinoma, šaltinio vertimo ir išsamių dalykinių komentarų rengimo darbas reikalavo didelių pastangų ir laiko (knygos rengimas truko net aštuonerius metus). Tačiau pasiektas rezultatas – parengta ne tik specialistams, bet ir plačiajai visuomenei skirta šaltinio publikacija praturtino mūsų visuomenės žinią, suteikė galimybių šiuo šaltiniu naudotis ne tik specialistams, bet ir lenkų kalbos nemokantiems lokalinės istorijos tyrinėtojams. Reikia pažymėti, kad lokalinės istorijos tyrimai šių laikų visuomenėje išgyvena savotišką renesansą, kuri iliustruoja įvairiuose Lietuvos regionuose, miesteliuose ir kaimuose rengiamos ir leidžiamos miestelių, parapijų, kaimų, mokyklų istorijos. Būtent šiuo aspektu šaltinio leidyba su vertimu į lietuvių kalbą turi neabejotinų privalumų: palengvina naujos šaltinių medžiagos sklaidą visuomenėje, kelia visuomenės istorinio raštingumo lygį.

3. *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. = Visitatio Decanatus Kaunensis ab episcopo Ignatio Iacobo Masalskis anno 1782 peracta = Wizytacja Dekanatu Kowieńskiego z 1782 r. przez biskupa Ignacego Jakóba Massalskiego, sudarė ir parengė Vytautas Jogėla (Lietuvos istorijos šaltiniai = Fontes historiae Lituaniae = Źródła do dziejów Litwy, t. 6), Vilnius, 2001.*

Šaltinio vertimas į lietuvių kalbą turi dar vieną, mokslui ypač svarbų – terminijos lietuvių kalba kūrimo ir tobulinimo – aspektą. Specifinės terminijos lietuvių kalba sklaidos prasme puikus pavyzdys yra Liudo Jovaišos parengta 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos publikacija⁴ ir Domo Kauno sudaryta ir parengta knyga, skirta 1850 m. Plungės bažnyčios vizitacijai⁵.

Kitas kelias, taip pat plačiai taikomas publikuojant Lietuvos istorijos šaltinius, yra išsamų, šaltinio turinį tiksliai atskleidžiančių dokumentų anotacijų rengimas. Tokiu keliu, rengdama Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentus spausdinti, ėjo Ingė Lukšaitė. Jos parengtos vokiškų dokumentų anotacijos lietuvių kalba atvėrė galimybes vokiečių kalbos nemokantiems skaitytojams susipažinti su turtinga vizitacijų medžiaga⁶.

Žemaičių vyskupijos ir Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų publikacijos pasižymi ypač kruopščiai parengtomis rodyklėmis, kurios palengvina darbą šios publikacijos naudotojams. Vietovardžiai jose pateikiami ne tik originalo kalbomis, bet ir lietuviškai.

Jei grįšime prie mūsų aptariamo šaltinio – Pabaisko vizitacijos – pamatysime, kad šioje publikacijoje tiek asmenvardžių, tiek vietovardžių, tiek dalykų rodyklės parengtos vien lenkų kalba. Lietuviški parapijų pavadinimai šioje knygoje pateikti tik turinyje, žemėlapyje ir kolontituluose, bet neįrašyti į rodyklę. Į rodyklę neįrašytos netgi lotyniškos vietovardžių formos, kurios pasitaiko pačiame tekste (pvz.: Alba Russia, Vilkomir, Vilcomir, p. 282). Pažymėtina, kad dviem formomis – lenkiška ir lotyniška – rodyklėje įrašytas tik Vilnius (Wilno (Vilna), miesto, p. 352).

Toks šaltinio pagalbinio aparato pavidalas kelia daug abejonių. Neabejotina, kad vietovardžių pateikimas lietuvių kalba (juk kalbame apie dabartinėje Lietuvos teritorijoje esančių parapijų vizitaciją) būtų ne tik sudaręs galimybes naudotis šiuo leidiniu didesniai skaitytojų būriui, bet ir padėjęs ištaisyti šaltinio perrašo klaidas. Pavyzdžiui, sutikrinę Giedraičių parapijos aprašymą su šių dienų vietovardžių sąrašu pamatysime, kad šaltinyje minimi „Topely“ (p. 236) yra ne kas kita, kaip Trapelių kaimas Širvintų rajono savivaldybėje, 8 km nuo Alionių. 1670 m. Gelvonų parapijos vizitacijos dokumento perraše minimas Gialtuvos kelias („in tractu Giałtowa“, p. 282) yra Deltuvos kelias. Taigi skaitytojui lieka abejonė, ar šie atsitiktinai pastebėti pavyzdžiai yra „ne itin kruopštaus“ XVIII a. raštininko, o XXI a. atlikto perrašo klaidos? Kita vertus, knygoje nesant jokių dalykinių komentarų

4. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, sudarė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis (*Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, t. 1), Vilnius, 1998.

5. *Motiejus Valančius Žemaičiuose. Plungės bažnyčios vizitacija 1850 metais*, sudarė ir parengė Domas Kaunas, Vilnius, 2002.

6. *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*, sudarė ir parengė Ingė Lukšaitė bendradarbiaudama su Sabina Drevello, Klaipėda, 2009.

(pažymėti tik kai kurie archeografiniai komentarai) lieka neaišku, kaip ir kada šaltinyje aprašyta Nidokų parapija virto Lyduokiais.

Apibendrinant visa, kas pasakyta, lieka apgailestauti, kad informatyvi, plačiai realią situaciją XVIII a. paskutinio ketvirčio Pabaisko dekanate atskleidžianti vizitacija taip ir liks vien profesionalų darbo įrankis.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė